

ROZHLEDY

Palmy za polárním kruhem

O NESAMOZŘEJMOSTI SAMIZDATU
V LEDEREROVÝCH ČESKÝCH ROZHOVORECH

Jonathan Bolton

[HARVARD UNIVERSITY]

V roce 1975 uspořádali slavní cestovatelé Miroslav Zikmund a Jiří Hanzelka tiskovou konferenci:

Nedávno jsme si sami vydali knížku o Cejlonu. A při vydání každé nové knížky jsme obvykle pořádali tiskovou konferenci. Navíc jsme dříve své knížky podepisovali čtenářům v některém knihkupectví. Proti dřívějšímu je teď situace jiná. Proto i účastníků konference bylo podstatně méně a — jenom z jedné strany. Přišli někteří zahraniční korespondenti. Tuzemští žurnalisté nebyli. Ti o nás v posledních letech píší jen zkráceně nebo mlčí. Těm, kteří se na konferenci dostavili, jsme vytištěnou knížku o Cejlonu jen ukázali. Měli jsme totiž pouze jedenáct výtisků, napsaných vlastnoručně průklepem na psacím stroji. Podpisová akce se nekonala, protože jsme všech jedenáct výtisků podepsali předem.

(LEDERER 1991: 85)

Tato výpověď představuje zajímavou ukázkou toho, jak zakázání spisovatelé mluvili o „ineditní“ literatuře v prvních letech rozvoje českého samizdatu. Hanzelka a Zikmund zde mluví s novinářem (rovněž zakázaným) Jiřím Ledererem v rozhovoru, který se konal 23. září 1975. Nepoužívají slova *samizdat*, místo toho popisují techniku vydání („jedenáct výtisků, napsaných vlastnoručně průklepem na psacím stroji“), a to v době, kdy už několik let fungovala Edice Petlice. Jejich „tisková konference“ nás vrací do doby, kdy samizdat ještě nebyl vnímán jako zavedený systém paralelní kultury a kdy k tomuto jevu mnoho zakázaných spisovatelů přistupovalo s jistou nesamozřejmostí, s mírnými rozpaky spojenými s otázkou, čím samizdat je a jak o něm mluvit. Pokud chceme porozumět, jak tento způsob vydávání knih vypadal v prvních letech svého rozvoje, bude poučné přečíst si znovu *České rozhovory* — knihu interview, které novinář Jiří Lederer vedl s osmnácti spisovateli v letech 1975

a 1976. Z Ledererovy knihy vysvítá „nesamozřejmost samizdatu“, jeho rozhovory snad nabízejí trochu jiný obraz samizdatové knihy, než jaký nacházíme v literárněhistorických příručkách, kde se mluví věčně o *samizdatových nakladatelstvích* nebo o *samizdatových edicích*.¹

Podobně jako *disent* či *disident* je i *samizdat* pojmem, který se ujímal jen pomalu a velice nedůsledně. Při historické rekonstrukci bychom měli dbát na to, abychom nemluvili o zárodečném i nesoustavném jevu, jako by už byl zralý, zavedený a rozšířený — a jako by byl pro všechny zúčastněné průhledný a samozřejmý. Úkol rekonstrukce se ještě komplikuje tím, že pamětníci své cenné vzpomínky často formulují s použitím pojmů a slov, které v dané době ještě neexistovaly nebo měly poněkud jiné významy — jde o známé úskalí orálních dějin. Následující příspěvek se proto pokouší o „zhuštěný popis“ pojmu samizdat v duchu antropologa Clifforda Geertze. V Geertzově pojetí *thick description* není jen superdetailním popisem nějaké činnosti, jde navíc o pokus vystopovat původní významy slov a pochopit, co znamenala pro původní mluvčí v původním kontextu, pochopit, jak lidé interpretují svět kolem sebe a jak z těchto interpretací utkávají celou síť společných významů. Geertz se chtěl vyvarovat „funkčních“ výkladů, nepředpokládal, že smysl nějakého jednání tkví jen v jeho skutečném cíli nebo v reálném dopadu — upozorňoval spíše na to, jak společně vytváříme kontext, v němž pak naše jednání dává smysl.² Tento přístup může být prospěšný právě v kontextu zakázaných spisovatelů v sedmdesátých letech, v době, kdy dnes zavedené pojmy jako *samizdat*, *disent* či *disident*, *paralelní polis* či *druhá kultura* ještě neexistovaly, případně se teprve dostávaly do oběhu. Je až příliš svůdné dívat se na samizdat právě z funkčního hlediska, jako by šlo o smysluplný, dobře organizovaný a soustavný pokus vytvořit druhou, paralelní kulturu a tím rozvrátit komunistický režim. Ve skutečnosti však pojem samizdatu nabýval těchto konotací až později — do jisté míry až v rámci Charty 77 a celé teorie „paralelní polis“, ale v jistém smyslu tento proces pokračuje dokonce i po roce 1989.³

1 O vnímání samizdatu v Ledererově knize se zmiňují v knize *Světly disentu*; přítomná studie rozvíjí několik poznámek o pojetí opoziční kultury v polovině sedmdesátých let (srov. BOLTON 2015: 149–156). Nutno zároveň říci, že jsem v mé knize užil několika formulací, které se z hlediska této stati jeví jako „anachronické“ (srov. „[...] v roce 1973, když Ludvík Vaculík založil první samizdatovou edici“ [IBID.: 135]).

2 O zhuštěném popisu viz Geertzovy studie „Zhuštěný popis: k interpretativní teorii kultury“ a „Záludná hra: Poznámky ke kohoutím zápasům na Bali“ (GEERTZ 2000: 16–45; 455–501).

3 Děkuji Michalu Příbaňovi za poskytnutí studie „Vnitrozemí a pohraničí českého literárního samizdatu. Úvaha nejen pojmoslovná“, která rovněž vychází v tomto čísle *České literatury*. Na rozdíl od jeho snahy vymezovat vědecky únosný způsob, jak charakterizovat samizdat a jak o něm mluvit dnes, je mým cílem poukázat na do-

Lederer vedl své rozhovory s osmnácti spisovateli v průběhu let 1975 a 1976.⁴ Jde o skupinu různorodou, i když se z převážné části jedná o „osmašedesátníky“, o bývalé komunisty (např. Ludvíka Vaculíka, Pavla Kohouta, Ivana Klímu, Jaroslava Putíka, Evu Kantůrkovou) nebo o spisovatele-nekomunisty jako Václav Havel či Alexandr Kliment, kteří se rovněž účastnili veřejného dění roku 1968. V knize však jsou zastoupeni i autoři s poněkud jiným zázemím a životní zkušeností, například Jiří Kolář, Josef Topol či Karol Sidon. Ve všech případech se jedná o spisovatele, kteří v době vzniku rozhovoru už pět či šest let nemohli publikovat v oficiálních nebo (abychom použili slova Jiřího Gruši) „zdeůředních“ nakladatelstvích (LEDERER 1991: 174). Jde tedy většinou o spisovatele, kteří aktivně sledovali, co se v samizdatu vydává, a většinou sami už publikovali své texty v Edici Petlice v prvních letech její existence.

V každém rozhovoru se Lederer ptá na to, čemu bychom dnes říkali *samizdat* — například sonduje názory na Edici Petlice i na možnosti publikovat v oficiálních nakladatelstvích. Dnešní čtenář si však záhy může povšimnout, že se zde slovo *samizdat* sice objevuje, ale nijak často. O tomto jevu se mluví jinak. V rozhovoru s Pavlem Kohoutem z června roku 1975 například Lederer říká:

Uvědomuješ si, že doma žiješ už léta jako autor jen v desítkách strojopisných exemplářů?
(LEDERER 1991: 77)

A v rozhovoru s Jiřím Kolářem z listopadu téhož roku:

Ale vám koneckonců vycházely i v posledních letech knížky, i když ne oficiálně v nějakém nakladatelství, ale v takové té nakladatelské samoobsluze, v edici Petlice.
(IBID.: 154)

---

bové konotace různých „samizdatových“ slov a osvětlit jejich použití v předchartovních letech.

4 Dva rozhovory (s Lumírem Čivrným a s Jaroslavem Putíkem) se nedostaly ani do verze vydané roku 1979 v Indexu v Kolíně nad Rýnem, ani do petličního vydání *Českých rozhovorů* z roku 1978. Byly do knihy zařazeny až v roce 1991, kdy ji vydalo nakladatelství Československý spisovatel. Redaktorka přitom vycházela z rukopisných verzí dochovaných v Ledererově pozůstalosti (viz „Redakční poznámka“ in LEDERER 1991: 367). Přestože nemají přesnou dataci, jakou Lederer uvedl u všech ostatních rozhovorů, je zřejmé, že pochází zhruba ze stejné doby.

V otázkách Jiřímu Grušovi (rozhovor se konal v prosinci roku 1975):

Když přehlédněš to, co v posledních letech vyšlo česky, ať v zahraničí, v Petlici nebo v oficiálních nakladatelstvích, jaká jména tě zaujala — nová jména? [...] Pokládáš tyhle tři proudy — emigrantský, petliční a oficiální — za jeden celek české literatury?

(IBID.: 174)

Pak Alexandru Klimentovi v listopadu roku 1976:

Čím je podle tebe Petlice z hlediska naší kultury?

(IBID.: 352)

A Karolu Sidonovi, ve stejném měsíci:

Jaký máš vztah k edici Petlice? Co pro tebe znamená tahle unikátní prezentace nových knížek?

(IBID.: 300)

Dokonce jednou zaslechneme jakýsi „oficiální“ hlas, když Lederer cituje názor nejmenovaného literárního historika, „který je kandidátem věd v jednom ústavu ČSAV“: „Tyhle knížky, vydávané ilegálně tady ve strojopise nebo venku v emigrantských nakladatelstvích, naše věda absolutně nemůže brát v úvahu“ (IBID.: 175).

Lederer tedy mluví většinou o Petlici, o petliční literatuře, nebo upřesňuje, že mu jde o určitou techniku vydávání (strojopisné exempláře, samoobsluha). Mohou být pro to různé důvody.⁵ Pravda, Lederer se asi ptal na Petlici proto, že hovořil s autory, kteří své texty vydali právě tam. Většinou se však zároveň ptal obecněji na to, jaký je význam Petlice pro národní kulturu vůbec — a pokud už tehdy existovalo širší povědomí o samizdatu jako o zavedeném společenském jevu, mohli bychom očekávat alespoň zmínku o jiných „nakladatelstvích“, případně „nakladatelských samoobsluhách“, nebo prostě zmínku o pojmu samizdatové literatury. Tu zde však nenajdeme, a to ani v rozhovorech z konce roku 1976, kdy by se dalo očekávat alespoň určité povědomí například o Edici Expedice. Pokud nechceme přijmout nepravděpodobnou hypotézu, že chtěl Lederer záměrně snižovat jiné samizdatové podniky — kdo četl *České rozhovory*, snad uzná jednak Ledererův jemný vkus a jeho rozsáhlé znalosti na poli beletrie, jednak jeho upřímnou toleranci a snahu o široké pojetí české kultury — tak můžeme vyvodit závěr o domi-

5 O dobových výhradách vůči slovu *samizdat* viz také PŘIBÁŇ 2016. K tomu můžeme dodat, že Ludvík Vaculík v celém *Českém snáři* nepoužívá tohoto slova ani jednou.

nantní pozici Petlice v soudobém vnímání, pokud šlo o (řeceno Havlovými slovy) „domácí neoficiální — to jest rukopisný — trh“ (IBID.: 43).

I v rámci této dominantní pozice Edice Petlice je ale jasné, že se v polovině sedmdesátých let samizdat definoval méně jako rozšířená praxe či zavedená instituce s vlastními pravidly, a více jako **konkrétní podnik konkrétních lidí**. Tehdejší zaměnitelnost pojmu *Petlice* s označením *samizdat* poukazuje na skutečnost, že samizdat asi ještě nebyl vnímán jako zavedený systém neoficiální literatury psané na strojích a rozšiřované v průklepových kopiích. Jinými slovy: nebyla pocitována potřeba pojmu, který by pokryl a vyjádřil „kulturu psacích strojů“ ve vsí její šíři. Jedno z řídkých použití slova *samizdat* v *Českých rozhovorech* se objevuje právě v onom rozhovoru s Hanzelkou a se Zikmundem, kdy se Lederer ptá: „Kdy předpokládáte, že vám u nás opět normálně, nikoli pouze samizdatem, vyjde nějaká knížka?“ Oni však odpovídají: „My tomu neříkáme samizdat, ale prostě strojopisné vydání v deseti průklepech...“ A k tomu Lederer: „To nevádí. I tak vy i já víme, co se tím myslí...“ (IBID.: 98). Což samozřejmě není pravda — jako na dlani zde vidíme určité kolísání významů (konkrétní výsledek konkrétního podniku versus **pojem**, opakovatelná **praxe**). Když víme, jak složité se budou vyvíjet právě debaty kolem použití a významu slova samizdat, poznáme, že se v Ledererových rozhovorech jakoby odehrávají první etapy v evoluci slova a jeho konotací. Pokud Hanzelka se Zikmundem odmítli samotný termín samizdat, vypovídá to nejen o skutečnosti, že toto slovo ještě nebylo obecně přijímáno, rovněž to naznačuje, že v danou chvíli nebyla pocitována potřeba zvláštního termínu, který by označoval celou kulturu opisování knih na psacích strojích. Lederer i jiní zakázaní spisovatelé zřejmě ještě nevnímali neadekvátnost jednoduchého označení Petlice.

Jaké závěry z toho můžeme dnes vyvodit? Určitě by stálo za to detailněji vystopovat postupné zavádění termínu samizdat, a to v různých prostředích — například mezi spisovateli zakázanými, nezakázanými i polozakázanými, nebo v okruzích kolem různých samizdatových edic (Petlice, Expedice, Kvart atd.). Ovšem spíše než o konkrétní slovo mi jde o to, jak byl samizdat vnímán a jaká role mu byla připisována v celkovém kontextu neoficiální kultury. Vraťme se k „tiskové konferenci“ Hanzelky a Zikmunda. „Tisková konference“ je ve skutečnosti polosoukromou besedou se zahraničními novináři. Autogramiáda, kdy autor podepisuje své knihy pro obdivující čtenáře, je zastoupena „Petličním podpisem“, který má jen zaručit neoficiální, „nenakladatelský“ ráz opisu. I slovo *pouze* („pouze jedenáct výtisků“) je výmluvné, samotná existence (sama už dost pozoruhodná) této knihy je pocitována jako méně důležitá než ubohost podmínek jejího vydání. Existuje tak málo výtisků, že se kniha nerozdává, jen se ukazuje novinářům. Jde o typicky ironické pojetí kulturních aktivit v „stínovém světě“ normalizace — aktivit, které se už pojímaly jako neoficiální či nepovolené, ale ještě neměly spoluutvářet něja-

kou zavedenou, rozšířenou a soustavnou podzemní nebo disidentskou sféru druhé kultury.⁶

Ze slov Hanzelky a Zikmunda vysvítá důležitý ráz tehdejšího chápání samizdatu: v očích mnoha spisovatelů šlo o **kulturu náhražkovou**. Samizdat sice byl znakem odporu i nezničitelnosti domácí kultury, zároveň však sloužil i jako znak její devastace. To vidíme v různých odpovědích v Ledererových rozhovorech. Například na jeho otázku „Ještě bych se tě rád zeptal na Petlici. Jak hodnotíš její roli a význam v kontextu našeho literárního vývoje?“ odpovídá Lumír Čivrný (jehož román *Černá paměť stromu* vyšel v Petlici roku 1973 a upoutal nemalou pozornost):

Petlice je způsob, jak uchovat před možnými negativními zásahy zvenčí jistý počet děl, která autoři sami nemohou vždycky uchránit před zkázou. To je její konzervační význam. Je jasné, že deset dvacet výtisků se zničí hůř než jeden strojepis. A další důležitá věc je podnětnost Petlice. Tahle edice představuje solidaritu, jíž jsou spojeni nejen autoři se čtenáři, ale autoři navzájem mezi sebou. Díky tomu se autor necítí úplně sám, není ve svém osudu hermeticky uzavřen. Obec, k níž se prostřednictvím Petlice obrací, byť je malilínka, je přece jen obcí. A proto má tedy Petlice přímo základní význam. (IBID.: 317)

Zde vidíme už zárodek myšlenky alternativní „obce“, který spojuje rozptýlené intelektuály do větší komunity. Přitom je ale jasné, že jde o „malilínku“ počet lidí.⁷ Čivrný mluví o dvaceti výtiscích a bere vážně možnost, že všechny budou zabaveny nebo zničeny. Připisuje sice Petlici „základní význam“, ale později upřesňuje, že „je důležitá především pro autory, mnohem víc než pro společenskou potřebu“ (IBID.: 320). Když se Lederer zeptá, jestli „do jisté míry existence Petlice přispívá ke změně situace“, Čivrný odpovídá jednoduše: „Ne, vůbec ne“ (IBID.: 318).

I když jiní zpovídání spisovatelé jsou optimističtější, přece jen se podobně temné struny ozývají v mnohých rozhovorech. Jaroslav Putík charakterizuje význam Petlice:

6 O „stínovém světě“ viz BOLTON 2015: 103–156.

7 O vnímání samizdatu jako sítě konkrétních čtenářů a současně i jako virtuální obce všech možných čtenářů viz BOLTON 2015: 146–147. Dojem omezené „sítě“ petličnických spisovatelů se občas objevuje i v Ledererových rozhovorech, například u Petra Chudožilova — k otázce, jestli čte texty z Petlice, odpovídá: „Nečtu, zatím jsem si tu možnost nezařídil“ (LEDERER 1991: 187). Podobně Eva Kantůrková reaguje na otázku „Proč jste dosud nic nedala do Petlice?“, „Nedala? Naopak. Já se o Petlici ucházela už dávno, hned jak jsem dopsala *Černou hvězdu*. Ale asi ne na tom pravém místě. Což se vysvětlilo a napravilo“ (IBID.: 206–207).

Východisko z nouze. Takové poslední řešení, k němuž se člověk uchyluje, protože chce vidět to, co napsal. Třeba i v takové formě. I když takhle knížka zasahuje nepatrný okruh čtenářů, desítky, maximálně stovky, přece je tu jakási kontinuita. Ale je přímo nepochopitelné, že to existuje. [...] Dosah je minimální, ale představuje to vyrovnávací faktor. Jaký to má význam, rozhodne teprve budoucnost. Až se po těchto letech někdo zeptá: A co dělala kultura?, bude tu Petlice. A ta bude zajímavá právě z hlediska té neuvěřitelnosti. Jako bys viděl růst palmy za polárním kruhem.

(IBID.: 330–331)

Znovu slyšíme důraz na „nepatrný“ počet výtisků, případně čtenářů, na nesa-
mozřejmost a přímo nepravděpodobnost celého podniku. V podobném rozpol-
ceném duchu mluví Karol Sidon: „[...] pomáhá tato charitativní Petlice několika
píšícím osobám přežít psychicky dobu temna. Zní to snad kousavě a nevhodně,
ale říct se to musí. Na jedné straně je to tedy pomocná ruka, podaná k přežití, ale
když si odmyslíme nás, české autory a naše trampoty v tomhleto pozemském
údělu, je tu ještě zbývající společnost, která by bez hlasu Petlice, jakkoli na prv-
ní pohled nepatrného, tenkého, připomínala člověka s vadami myšlení, sluchu,
řeči, představitosti a intuice. Také díky Petlici trvá česká kultura“ (IBID.: 300).
Podobným jazykem skicuje František Pavlíček obraz zdevastovaného města:

A teď si [...] představ město obležené nebo rozvrácené zemětřesením —
v obchodech ani kdysi tak vysmívaná coca-cola, hospody v troskách, vo-
dovody nefungující nebo z kohoutku ukapává jen podezřelá břevka. A tu
se najednou objeví chlápek s demižónem v ruksaku. Čistá voda, rovnou
z pramene, nedezinfikovaná chlórem, nevylepšovaná diletantskými zásahy.
Umíš si představit, co pro žíznivce znamená jediný poctivý doušek? A jak
chutná? No a čímsi podobným jsou pro mne knížky z Petlice. Kromě čtenář-
ského potěšení mi vrací sebedůvěru příslušníka kulturního společenství.
(IBID.: 241)

Ve všech těchto výpovědích slyšíme jednak naději, že Petlice opravdu udržuje
kontinuitu české kultury, zároveň je ale jasné, že jde o podnik s „minimálním
dosahem“. Alexandr Kliment výstižně shrnuje konfliktní pocity:

Taková Petlice, to je jen prezentace, to je seznámení, jsou to dobré a po-
třebné věci, kterých se ojedinelý čtenář chápe jako střevíců nebo koši-
le, jako v dobách směnného hospodářství, jsou to spolehlivá, jednotlivá
a čerstvá vajíčka, ale není to žádné oběživo. Od doby, kdy byl vynalezen
knihtisk, má být knížka jako houska na krámě. Petlice je Petlice, ten název
je případný, to není žádné zveřejnění. To je fakt: Jsme pod závorou.
(IBID.: 351)

Sám Vaculík s obvyklou výrazností charakterizuje Petlici jako „náhradní krevní oběh“:

Mám potřebu skoro denně něco dělat proti té vnučené izolaci. A to usku-
tečuju tím, že se stýkám s kamarády, chci vědět, co lidi píšou, opisuju
to nebo dávám opisovat. Žiju z náhradního krevního oběhu společnosti,
toho zmenšeného. A myslím, že na tom nejsem hůř než v nějaké africké
zemi s velkou rozlohou a řídkým osídlením, bez státem provozovaných
kulturních institucí a prostředků, kdy si musí koňmo, pěšky, na velblou-
du, ve dne a někdy i v noci pro knížku někam dojít a zase ji odevzdat. [...] Když
to vezmeš kolem, není to zas tak deprimující. Je to jen takové nenor-
mální, neuvěřitelné a neevropské. Intenzita kulturního života a nasycení
českého prostoru přestaly odpovídat intenzitě osídlení.
(IBID.: 10–11)

Tady ještě nejde o „duchovní ghetto“, natož o paralelní či druhou kulturu, nýbrž o obraz země, kde rozptýlená kultura není s to „pokrývat“ osídlené území. Samizdat zde není vnímán jako virtuální komunita, která je otevřena všem správně smýšlejícím lidem (a která teoreticky pokrývá celou zemi, celou jazykovou komunitu), nýbrž jako suma různých malinkých skupinek. V podobném duchu můžeme rozumět „snu“ Ivana Klímy, když říká v říjnu roku 1975: „Mým snem je malé družstevní nakladatelství českých spisovatelů, kde bychom dělali krásnou řadu české beletrie, do práce by nám pochopitelně nemluvily ani úřady ani cenzura“ (IBID.: 119–120). Že by něco takového už existovalo? Zdá se, že ještě ne...

Samozřejmě se v Ledererových rozhovorech ozývají i jiné názory, například u Havla, Gruši nebo Kohouta vidíme sebevědomější pojetí knižní kultury. Navíc Ledererova skupinka spisovatelů představuje jen malý (byť poměrně vlivný) výsek tehdejšího kulturního života. Když však shromáždíme takové výpovědi, jaké jsme shora vybrali, můžeme začít vytvářet obraz samizdatové knihy, jak byla chápána zhruba v letech 1975 a 1976. Jedná se o strojopisnou kulturu, která se ještě neúčastní samostatné „druhé kultury“ a nevyšlovuje záměr oponovat (natož rozvrátit) režim. Vyzdvihl bych několik důležitých konotací, které jsou v polovině sedmdesátých let spojeny se samizdatovou knihou. První je **náhražkovost**, pocit, že Petlice sice znamená kulturní kontinuitu, ale jen ve ztenčené podobě, že jde o jakousi **zástupnou kulturu**, která drží místo té pravé, dokud ta se neobjeví. Náhražkovost je spojena se silnými pocity **„nepatrnosti“**, **nesamozřejmosti** a občas i **„zničitelnosti“** — Čivrného povzdech, že je těžší zničit dvacet výtisků než jeden, bychom očekávali spíše v kontextu takové Edice Půlnoc než Edice Petlice. Jde ale jen o zesílenou verzi pesimismu, který slyšíme i u jiných autorů. Další síť konotací se vytváří kolem pojmů jako **jedineč-**

nost, předmětnost i „rukodělnost“ — jak jsme třeba slyšeli v naléhání Zikmunda a Hanzelky na slovo *vlastnoručně*. Tímto slovem zřejmě chtěli zdůraznit, že opisy průklepem pořídili sami, bez pomoci písárek, ale to vlastně není důležité: podstatný je důraz na usilovnou práci se skromným výsledkem. Vraťme se k Alexandru Klimentovi, který na Ledererovu otázku „Čím je Petlice pro tebe osobně?“ opověděl:

Mám radost, že se o mou práci někdo zajímá. A ten pocit, že rukopis není jen hadrem v deskách, ale že to je už trochu řádně uklizený předmět. A je to už docela hezky udělaný předmět. Na chvilku se rád oddám té iluzi, že je to knížka. Na deskách z bílého plátna je zlatá čárka, jinde modrá, malá ražba.

(IBID.: 352)

Tady se blížíme k pojetí samizdatu jako bibliofilie, musíme ale vždy spojit tento pocit vytríbené vzácnosti s pocitem **neadekvátnosti** — že by šlo o opravdovou knihu, to je jen iluze...

Posuňme se nyní o několik let dále, k Havlovým „Šesti poznámkám o kultuře“ z roku 1984: „Nezdá se mi prostě, že jsme všichni umřeli. A zdaleka kolem sebe nevidím jen kříže a hroby.“ Jako důkaz životaschopnosti české kultury Havel nabízí — mezi mnoha jinými věcmi a ani ne na prvním místě — „ty stovky samizdatových knih“ (HAVEL 1999: 477). Pozastavme se nad těmito slovy, neboť z nich zřetelně vystupuje obrovský posun v chápání pojmu samizdat a v myšlení o kultuře vůbec: „samizdatová kniha“ už je samozřejmostí, jednou z položek v delším seznamu kulturních aktivit. Chybí tady konotace náhražkovosti. Spíše naopak — Havlovi už zní jako kliše, že oficiální kultura je ta druhořadá, náhražková, kdežto pouze paralelní kultura je tou údajně jedinou autentickou. (Právě proti tomuto stereotypu Havel ve svém eseji argumentuje.) Rovněž chybí konotace jedinečné ruční práce; Havel samozřejmě nemíní stovky výtisků, nýbrž stovky titulů. Už tady vidíme samizdatovou knihu, která je „jako houska na krámě“.

Jak rozumět této změně? Jistě, samizdatová produkce se za oněch osm let už rozšířila a usadila tak, že nepůsobila „nesamozřejmě“, alespoň ne pro někoho, jako byl Václav Havel, který stál v samotném středu neoficiálního kulturního dění. Cítíme zde však i koncepční posun. Už nelze mluvit jen o jednom podniku, je zcela nemyslitelné, že by Havel řekl „ty stovky petličních knih“. V eseji klade důraz na to, že „Edice Petlice není zdaleka jediná“ a že „neexistuje — opět: naštěstí — žádný generální ředitel Petlice nebo dokonce oborový ředitel koncernu Samizdat, který by nesl odpovědnost za to, čemu bylo dovoleno být napsáno na stroji“ (IBID.: 483–484). Pojem samizdat se zde odpojuje od konkrétního „koncernu“, je součástí něčeho většího, už nejde jen o pár křehkých výtisků, ale o fungující kulturní systém: „Ťukat do stro-

je dovede mnoho lidí a nikdo nikomu to naštěstí nemůže zatrhnout. Proto bude i v samizdatu vždycky na jednu důležitou knihu či báseň připadat bezpočet knih či básní špatných“ (IBID.: 483).

Oblouk klenoucí se od slov „pouze jedenáct výtisků, napsaných vlastnoručně průklepem na psacím stroji“ k formulaci o „stovkách samizdatových knih“ naznačuje určitou trasu české neoficiální kultury v sedmdesátých a osmdesátých letech. Domnívám se, že když jako literární historikové mluvíme jednoduše o samizdatu, chtě nechtě tím přijímáme perspektivu vítězů v kulturním boji, v němž civilizace samizdatu zvítězila (jak jinak?) nad barbarskou a ubohou oficiální knihou. Předpokládáme kontinuitu a celistvý vývoj — naznačujeme třeba, že normalizační samizdat jen pokračoval v tradici, která vznikla dříve s Edicí Půlnoc nebo se sborníkem *Život je všude* — který samotní spisovatelé nemuseli vnímat. Sebevědomě zobrazujeme funkční síť opozičních činností i tam, kde existovala spíše tříšť nejistých aktivit. Nahrazujeme tedy (abychom se vrátili k geertzovskému *zhuštěnému popisu*) pochopení původních významů slov „funkční“ teorií o únosnosti a účinnosti alternativní kultury. Je však dobré mít na paměti, že na začátku této cesty — kdy samizdat existoval, ale slovo *samizdat* se nepoužívalo — stály jiné konotace, jiné pochyby a naděje, strach z náhražkovosti a nesamozřejmosti těch jedenácti kopií — napsaných vlastnoručně — průklepem — na psacím stroji...

Prameny

HAVEL, Václav

1999 „Šest poznámek o kultuře“; in idem: *Spisy IV. Eseje a jiné texty z let 1970–1989, Dálkový výsledek*; ed. Jan Šulc (Praha: Torst), s. 475–491 [1984]

LEDERER, Jiří

1991 *České rozhovory* (Praha: Československý spisovatel)

Literatura

BOLTON, Jonathan

2015 *Světý disentu. Charta 77, Plastic People of the Universe a česká kultura za komunismu*; přel. Petruška Šustrová (Praha: Academia) [2012]

GEERTZ, Clifford

2000 *Interpretace kultur. Vybrané eseje*; přel. Václav Hubinger, Hana Červinková a Hedvika Humlíčková (Praha: SLON) [1973]

PŘIBÁŇ, Michal

2016 „Vnitrozemí a pohraničí českého literárního samizdatu. Úvaha nejen pojmoslovná“; *Česká literatura* LXIII, č. 6, s. 822–847

Résumé

This article looks at uses of the word “samizdat” in the mid-1970s, focusing on *České rozhovory* (Czech Conversations), a book of interviews that journalist Jiří Lederer conducted with other banned writers (such as Ludvík Vaculík, Václav Havel, Jiří Gruša, Aleksandr Kliment and others) in 1975 and 1976. The author carries out a “thick description” (in the tradition of Clifford Geertz) of the word “samizdat”, uncovering a range of connotations tied to the inadequacy of unofficial culture. Rather than constituting a fully functioning alternative culture, samizdat was often seen as inadequate and artificial (like “palm trees above the arctic circle,” in the words of writer Jaroslav Putík); it was a mere substitute for genuine cultural production, operating in a minimal communications network and preserving a finite, even tiny number of material copies for future generations. The article thus proposes an alternative to a common scholarly reading of Czech unofficial cultural activity in the 1970s, in which samizdat is seen as part of a systematic, well-organized effort to create an alternative culture and thereby to undermine the Communist regime. In fact, as the author suggests through a brief reading of Havel’s “Six Asides About Culture” (1984), “samizdat” acquired these connotations only later – to some extent this happened in the framework of Charter 77 and the whole theory of a “parallel polis,” although the process of “re-reading” samizdat as a widespread and effective communications network continues after 1989 and through to the present day.

Klíčová slova / Keywords

Jiří Lederer — samizdat — zhuštěný popis — Václav Havel — Edice Petlice

Jiří Lederer — samizdat — thick description — Václav Havel — Edice Petlice
(Padlock Editions)